

УДК 94 (477.6)"18"

САМАНЦОВ ОЛЕКСАНДР,

кандидат історичних наук, доцент Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ

САМАНЦОВА ОЛЕНА,

викладач Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ

СПОЖИВЧІ ТОВАРИСТВА БРЯНСЬКОГО МЕТАЛУРГІЙНОГО ЗАВОДУ НА МЕЖІ ХІХ-ХХ ст.: (СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)

У статті на підставі звітів Товариства споживачів Брянського металургійного заводу (кін. ХІХ - поч. ХХ ст.) розглянуто основні напрями його торговельної діяльності, охарактеризовано її структуру та базу. Зроблено висновок про те, що динаміка розвитку торгівлі цього споживчого об'єднання була стрімкою, а її обсяги та напрями зростали за рахунок збільшення торговельних площ, поширення на інші, окрім заводу, території, а також завдяки поступовій спеціалізації його торговельних яток.

На початку ХХ ст. Товариство змогло освоїти ще й нові види діяльності, зокрема такі, як здавання в оренду торговельних площ, послуги транспортування та відвантаження товарів тощо.

Ключові слова: споживче об'єднання, торговельна діяльність, Брянський металургійний завод.

Постановка проблеми. На зламі тисячоліть у країні розпочався новий етап відродження національної історичної думки. Розпочався процес відродження регіональної історії, а разом із тим, і переосмислення накопиченого фактичного матеріалу, точок зору, концепцій та поглядів вітчизняних істориків. Суспільно необхідним стало подолання існуючих ідеологічних стереотипів про минуле регіонів, їхнє місце та роль у загальнонаціональній історії.

Аналіз досліджень і публікацій із проблеми. Створення споживчих об'єднань робітників у дореволюційному науковому середовищі розглядалось як одна з характерних рис капіталістичного устрою, а саме - складова профспілкового та кооперативного руху, а не як самостійний напрямок економічної діяльності із чітко визначеною метою [8, с. 18]. Безумовно, у перших наукових спробах простежувалось бажання авторів наслідувати європейський досвід тих країн, де цей рух набув значного поширення та розвитку й уже склались певні наукові традиції дослідження цього феномена (Англія, Німеччина тощо).

У другій половині 50-х рр. ХХ ст. до питання споживчих товариств звернулася радянська історіографія. Державна ідеологія вимагала створення міфів про необхідність Жовтневої революції 1917 р., її зумовленість "усім ходом історичного розвитку...". Відповідно до цього споживчі спілки розглядалися як "легальні пролетарські організації", діяльність яких була спрямована на підготовку "...робітничого класу до революційних перетворень Росії" [15, с. 3]. А відтак, кооперативний рух визначався в ідеологічному руслі, як засіб боротьби з власниками підприємств, урядом, існуючим устроєм [11, 12, 14, 15].

На сучасному етапі генезис кооперативного руху робітників кам'яновугільної та металургійної промисловості Донецько-Придніпровського регіону кін. ХІХ - поч. ХХ ст. знаходить своє нове відображення в наукових пошуках як процес, який відбувався не тільки в окремих галузях виробництва, але й на території усєї країни [9, 10, 13, 16, 17].

Таким чином, з огляду на певну кількість праць, проблематика колективних споживчих товариств робітників кам'яновугільної та металургійної промисловості належить до актуальних, суспільно вагомих перспективних напрямів наукового пошуку.

Мета роботи полягає в тому, щоб на підставі визначеної джерельної бази, у першу чергу, звітів Товариства споживачів Брянського металургійного заводу кін. ХІХ - поч. ХХ ст. виділити головні напрями торговельної діяльності, її структуру та базу.

Виклад основного матеріалу. Економічні зміни в Європі кін. ХІХ ст. вплинули й на економічні трансформації Російської імперії. В економіці актуалізуються нові риси, нові утворення, зокрема, набули поширення колективно-капіталістичні об'єднання в кам'яновугільній та металургійній промисловості Донецько-Придніпровського економічного регіону. Одним із таких підприємств стало "Акционерное общество Брянского рельсопрокатного, железоделательного и механического завода" (1873 р.).

Упродовж 90-х рр. ХІХ ст. адміністрація заводу придбала землі в Катеринославській та Таврійській губерніях, на яких були засновані "Александровский Южнороссийский рельсопрокатный, железоделательный и механический завод акционерного общества Брянских заводов" та "Акционерное общество Керченских заводов и рудников".

Під впливом європейської демократичної та економічної думки та з метою забезпечення виробництва кваліфікованими робітниками й покращення умов життя адміністрацією підприємства було створено Товариство споживачів (1895 р.). На початок 1896 р. загальна кількість членів Товариства складала 1654 особи [1, с. 2], а його пайовий капітал сягав 59079,00 руб. [1, с. 11].

Статутом визначалась мета Товариства, яка полягала в забезпеченні своїх членів предметами хар-

чування та споживання за низькими цінами та можливістю робити заощадження з прибутків. Основною діяльністю, відповідно, була торгівля.

Аналіз звітної документації дозволяє дійти висновків, що обсяги прибутку торговельних операцій Товариства визначались економічним становищем у країні та соціальними потрясіннями (табл. 1). Як видно з таблиці, пік прибутковості торговельної діяльності припадав на час створення Товариства та перший рік його діяльності з подальшим спадом з 1905 р. до 1911 р.

Таблиця 1. - Обсяги торгівлі в ятках Товариства по галузях (у руб.)*

	1896	1905	1908	1909	1911	1912
Бакалія	156553,02	91208,66 3/4	33343,53	31107,70	50387,81 1/2	66869,32 1/2
Хліб, борошно	120202,82	85394,46 1/2	931,81			
М'ясо, риба	76393,33	41727,46 1/2	22106,58	24576,50	42559,65 1/2	50838,48 1/2
Одяг	7974,20	528,71				
Взуття	17020,87	10844,93				
Мануфактура		26372,20 3/4				

* Складено за [1, с. 17; 2, с. 17; 3, с.18; 4, с. 20; 5, с. 24; 6, с. 46-49].

Найбільш поширеною впродовж кін. XIX - поч. XX ст., як бачимо, була торгівля бакалійними виробами, м'ясом та рибою, а питома вага торгівлі борошном та хлібом поступово зменшувалася.

Використовуючи звітну документацію, можемо виділити основні напрями розширення торговельних операцій: торгівля в ятках Товариства; винесення торгівлі на вулиці міста та ринки (табл. 2), створення нових філій у сусідніх містах (табл. 3.).

Таким чином, напрямок торговельних операцій у ятках Брянського металургійного заводу визначався на перших порах як товариствотвірний. З початку XX ст. торгівля орієнтується вже не тільки на членів Товариства та робітників підприємства, але й на мешканців робітничих селищ, мешканців сусідніх хуторів та сіл через роздрібну ринкову торгівлю (табл. 4.)

Таблиця 2. - Обсяги торгівлі Товариства на вулицях *(у руб.)**

	1896	1905	1908	1909	1911	1912
Змішаний товар		41971,75	23662,47	26033,36	39331,37 1/2	50905,61 1/2

* Складено за [1; 2, с. 17; 3, с. 18; 4, с. 20; 5, с. 24; 6, с. 46-47].

**Результат має об'єднаний показник (Розрахунок авторів).

Таблиця 3. - Обсяги торгівлі Товариства у відділеннях (у руб.) *

	1896	1905	1908	1909	1911	1912
Змішаний товар						8543,40

* Складено за [1-5;6, с. 46-47].

Таблиця 4. - Обсяги торгівлі Товариства на базарі (у руб.)*

	1896	1905	1908	1909	1911	1912
Мануфактура		31632,06 1/2	21302,02			
Бакалія та борошно		92521,60				
Змішаний товар				19065,01	26108,22 1/2	31488,99 1/2

* Складено за [1; 2, с. 17; 3, с. 18; 4, с. 20; 5, с. 24; 6, с. 46-47].

Причому, як можна побачити зі звітності, ринкова торгівля носить універсальний характер. Товарообіг зростає, і відбувається його розширення в бік товарів, які Товариство не виробляє - гас, фарба, одяг тощо. Утім, треба зазначити, що спрощеність звітної документації не дає нам можливості простежити питому вагу кожного з товарів у структурі прибутку, хоча дозволяє відзначити загальні тенденції.

Така торгівля приносить Товариству від 30 до 40 % прибутку, постійно збільшуючи його вагу. За результатами звітності можна дійти висновку, що найбільша прибутковість належить яткам Товариства при заводі. Але, маючи недостатній обсяг даних та вузьку джерельну базу, ми не можемо виділити, де знаходились центри відпуску товарів для дрібнооптових покупців, участь яких у торговельних опера-

ціях також впливала на обсяг товарообігу. Із цієї причини також практично неможливо простежити політику ціноутворення.

Економічна криза та соціальні потрясіння початку ХХ ст. зорієнтували Товариство на здешевлення товарів основних груп за рахунок створення власного виробництва. Із цією метою "...кооператори арендовали 500 дес. лугов и 160 дес. пахоты для отгула скота, закупаемого на убой" [5, с. 62]. Одночасно створювались цехи з переробки м'яса: виготовлення ковбас, соління сала, переробки шкіри; млини, бойні тощо.

Крім того, ми не можемо відкидати й можливі бартерні економічні взаємовідносини із сільськими господарями, які могли постачати результати своєї праці, або брати участь у виготовленні готової продукції, припустімо, мотузок, рядна для мішків, або самих мішків, або бочок, чи дьогтю тощо. Тому, на нашу думку, цей напрямок наукового пошуку потребує подальшого розвитку, як і розширення джерельної бази.

Аналізуючи звітну документацію, крім доходів основної групи, можна виділити й додаткові доходи. На перший рік існування Товариства такою діяльністю, очевидно, був продаж посуду та відвантаження товару зі складів та хуторів, що дало Товариству 2380, 25 руб. у 1897 р. [1, с. 2] і склало 1,6 % від загального прибутку. Упродовж перших десяти років існування Товариства така діяльність була незмінною - продаж залишків, орендна плата за приміщення тощо, але вже почав формуватись новий напрямок - вкладення капіталів у цінні папери та отримання з них відсотків. Хоча в структурі прибуткової діяльності банківські внески були не на першому місці, але простежується чітко визначена спрямованість на подальший розвиток.

Висновки

1. Метою діяльності Споживчого товариства було забезпечення членів товариства продуктами споживання та виплата пайових відсотків. Головним напрямом діяльності Товариства була торгівля. Генезис Товариства простежується в розширенні напрямів його діяльності - від простого продажу закупленого за оптовими цінами товару до виготовлення асортименту власного продукту продажу.

2. На початку ХХ ст. торговельна діяльність Товариства виходить за межі торговельних яток поблизу заводу, створюються його філії на вулицях міста, ринках тощо. На нашу думку, спеціалізація яток трансформувалась із розширенням асортименту споживчого товару. Хоча головними напрямками торговельної діяльності були вибрані: бакалія, борошно та вироби з нього, м'ясо та риба, одяг та взуття. Орієнтація на товари поширеного попиту зробила можливою активну діяльність Товариства на внутрішньому ринку, з урахуванням інтересів не тільки на своїх пайщиків, а й мешканців робітничих селищ, сіл тощо. Додаткова прибуткова діяльність була обумовлена наявністю в Товариства власних площ, які приносили дохід з оренди, крім того, робітники надавали послуги із завантаження, транспортування товарів, переробки окремих видів продукції, пізніше набуло поширення вкладання капіталів у банківську сферу під відсотки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Отчет (первый) Общества Потребителей при Брянском Заводе с 1-го марта 1896 г. по 1-е марта 1897 г. - Орел, 1897. - 20 с.
2. Отчет (десятый) Общества Потребителей при Брянском Заводе за 1905 г. - Брянск, 1906. - 18 с.
3. Отчет (тринадцатый) Общества Потребителей при Брянском Заводе за 1908 г. - Брянск, 1909. - 19 с.
4. Отчет (четырнадцатый) Общества Потребителей при Брянском Заводе за 1909 г. - Брянск, 1910. - 22 с.
5. Отчет (за шестнадцатый операционный год) Общества Потребителей при Брянском Заводе за 1911 г. - Брянск, 1912. - 30 с.
6. Отчет Общества Потребителей при Брянском Заводе за 1912 г. (За семнадцатый операционный год) - Брянск, 1913. - 71 с.
7. Баланс счетов Общества Потребителей при Брянском заводе на 1-е января 1915 года. - [Б.м.] : [Б.в.]. - 14 с.
8. Гриневич В. П. Профессиональное движение рабочих в России / В. П. Гриневич. - СПб. : Издание книжного магазина "Наша жизнь", 1908. - 287 с.
9. Довжук І. В. Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) / І. В. Довжук. - Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2003. - 312 с. (Рец.: Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. - Переяслав-Хмельницький, 2004. - Вип.15. - С.296-297).
10. Довжук І. В. Металургійна промисловість Донбасу в кінці 80-90-х рр. ХІХ ст. / І. В. Довжук // Вісник Східноукраїнського державного університету. Історичні науки. - 2000. - № 2 (24). - С.27-31.
11. Кирьянов Ю. И. Рабочие Юга России: 1914 - февраль 1917 гг./ Ю. И. Кирьянов. - Ин-т истории СССР. - М. : Наука, 1971. - 307 с.
12. Лось Ф. Е. Формирование рабочего класса Украины и его революционная борьба в (конец ХІХ г. - 1904 г.) / Ф. Е. Лось - К. : Госполитиздат, 1955. - 332 с.
13. Михненко А. М. Історія Донецького басейну другої половини ХІХ - першої половини ХХ ст. / А. М. Михненко. - К.; Донецьк : Юго-Восток, 2003. - 439 с.
14. Модестов В. В. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции / В. В. Модестов. - М.: Профиздат, 1957. - 131 с.
15. Прийменко А. И. Легальные организации рабочих Юга России в период империализма / А. И. Прийменко. - К. : Вища школа, 1977. - 164 с.
16. Реєнт О. П. Профспілкові законодавство і боротьба трудящих мас за свої права в період 1905-1917 рр. / О. П. Реєнт // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. : Збірник наукових праць, присвячений пам'яті академіка НАН України Ю. Ю. Кондуфора. - К., 2004. - Т. 1. - С. 68-107.
17. Саманцов О. П. Особливості формування та розвитку споживчих об'єднань робітників кам'яновугільної та металургійної промисловості Донецько-Придніпровського економічного регіону кін. ХІХ - поч. ХХ ст. / О. П. Саманцов // Збірник наукових праць. Серія "Історія та географія" / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. - Харків : Колегіум, 2013. Вип. 47. - С. 43-46.
18. Тотоміанц В. Ф. Потребительные общества : история, теория и практика / В. Ф. Тотоміанц. - Изд. 2-е, совершенно перераб. и знач. доп. - СПб. : Улей, 1908. - 394 с.

Саманцов Александр,

кандидат исторических наук, доцент

Донбасского государственного педагогического университета, г. Славянск

Саманцова Елена,

преподаватель Донбасского государственного педагогического университета, г. Славянск

**ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЕ ОБЩЕСТВА БРЯНСКОГО
МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО ЗАВОДА НА РУБЕЖЕ XIX-XX ст.:
(СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТОРГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ)**

В статье, на основании отчетов Общества потребителей Брянского металлургического завода (кон. XIX - нач. XX вв.), рассмотрены основные направления его торговой деятельности, дана характеристика её структуры и базы. Сделан вывод о том, что динамика развития торговли этого потребительского общества была стремительной, а ее объемы и направления росли за счет увеличения торговых площадей, выходя за пределы прилегающих к заводу территорий, а также благодаря постепенной специализации его торговых лавок. В начале XX в. Общество смогло освоить еще и новые виды деятельности, такие как сдача в аренду торговых площадей, услуги транспортировки и отгрузки товаров и т.п.

Ключевые слова: потребительское общество, торговая деятельность, Брянский металлургический завод.

Samantsov Olexandr

Candidate of Historical Sciences, senior assistant of Donbas State Pedagogical University

Samantsova Olena

teacher of Donbas State Pedagogical University

**CONSUMER ASSOCIATION OF BRYANSK STEEL WORKSAT THE END
OF THE XIXth - THE BEGINNING OF THE XXth CENTURIES
(STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF TRADING ACTIVITIES)**

Under the influence of the European democratic and economic thought and to ensure the production with skilled workers and by improving living conditions the administration of Bryansk Steel Works was created the "Consumer Association" (1895). The total number of members of the Company at the beginning of 1896 was 1,654 persons [1, p. 2], and its share capital reached 59,079.00 rubles [1, p. 11].

The charter defined the purpose of the Association which was to provide its members with the consumption of food items at low prices, and the ability to save the profits out of the . According to that, the main activity was trade.

At the end of the 19th century - the beginning of 20th century the most widespread activity was trading in grocery products, meat and fish with the decrease in trading in flour and bread, and the main directions of expansion of trading activities were trading in the shops of the Association; the imposition of trade on the streets and markets, the creating of new branches in the neighbor cities.

From the beginning of the 20th century the trade focuses not only on the members of the Association and the employees of the works but also on the inhabitants of workers' settlements, residents of the neighboring hamlets and villages through the retail trade market.

And as it can be seen from the reports, the market trading is of the universal character. The commodity turnover is growing and there is taking place its extension towards the goods that the Association does not produce - kerosene, paint, clothing, etc. However, it should be noted that the simplification of the reporting documentation does not give us the opportunity to follow the amount of each of the products in the structure of profits, although the general trends can be noted.

This trade brings the Association from 30 to 40% of the profits, constantly increasing its amount. According to the reports there can be reached the conclusion that the highest profits of the Association belong to the stalls at the factory. However, being of the insufficient extent and the narrow source base, it is difficult to allocate where the centers of the goods distribution for small wholesale customers whose participation in the trade transactions also affect the volume of trade. And for this reason it is almost impossible to distinguish the pricing policies.

The economic crisis and social upheaval at the beginning of the 20th century oriented the Association as to the reduction of the cost of basic goods groups by creating their own production - there were created the workshops for their reprocessing: production of sausages, fat pickling, reprocessing of hides, mills, slaughterhouses, etc.

In addition there cannot be rejected possible barter economic relations with farmers who could supply the results of their work or take part in the production of finished products, for example, rope, row for bags or sacks, or barrels or tar or the like. Therefore, we believe this area of the scientific research needs further developing and expanding as well as the source base.

Keywords: consumer association, trading activities, Bryans Steel Works.

REFERENCES

1. The Report (the first) of the Consumer Association at Bryansk Works from the 1st of March, 1896 to the 1st of March, 1897. (1897), 20 p. (Ru).
2. The Report (the tenth) of the Consumer Association at Bryansk Works in 1905. (1906), 18 p. (Ru).
3. The Report (the thirteenth) of the Consumer Association at Bryansk Works in 1908. (1909), 19 p. (R).
4. The Report (the fourteenth) of the Consumer Association in at Bryansk Works in 1909. (1910), 22 p. (Ru).
5. The Report during the sixteenth operating year) of the Consumer Association at Bryansk Works in 1911. (1912), 30 p. (Ru).
6. The Report of the Consumer Association at Bryansk Works at 1912 (during the seventeenth operating year). (1913), 71 p. (Ru).
7. The Balance of the Accounts of the Consumer Association at Bryansk Works on the 1st of January, 1915. (1915), 14 p. (Ru).
8. Grynevych V. P. (1908), *The Trade Union Movement of Workers in Russia*, 287 p. (Ru).
9. Dovzhuk I. V. (2004), *Scientific Proceedings of Ukrainian History: Collected articles*; 15, pp. 296 - 297 (Ukr).
10. Dovzhuk i. V. (2004), *Journal of the East State University. Historical science*; 2 (24), pp. 27 - 31 (Ukr).
11. Kir'yanov Y. I. (1971), *The Workers of the South of Russia: 1914 - February, 1917*; 307 p. (Ru).
12. Los' F. E. (1955), *Formation of the Working Class of Ukraine and Its Revolutionary Struggle (the end of the XIXth century - 1904)*; 332 p. (Ru).
13. Myhnenko A. M. (2003), *History of Donetsk Basin of the Second half of the XIXth - the first half of the XXth century*; 439 p. (Ru).
14. Modestov V. V. (1957), *Labor and Trade Union Movement in Donbass Basin before the Great October Socialist Revolution*; 131 p. (Ru).
15. Priimenko A. I. (1977), *Legal Organizations of the Workers of the South of Russia in the Period of Imperialism*; 164 p. (Ru).
16. Reyent O. (2004), *Actual Problems of Native History of the 20th Century*; pp. 68 - 101 (Ukr).
17. Samantsov O. P. (2013), *Collected Papers. Series "History and Geography"*; 47, pp. 43 - 46 (Ukr).
18. Totomians V. F. (1908), *Consumers' Societies: History, Theory and Practice*; 304 p. (Ru).

© Саманцов Олександр, Саманцова Олена
Надійшла до редакції 23.05.2013

УДК 378.4:34] (477) "1991/2002" (045)

СКОРОДУМОВ ДЕНИС,

здобувач кафедри історії слов'ян Донецького національного університету

РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В КЛАСИЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ В 1991-2002 рр.

У статті досліджується процес реформування й розвитку юридичної освіти в класичних університетах України в період 1991-2002 рр. Автор показує еволюційний характер цього процесу й виділяє три його етапи: перший - серпень 1991 р. - вересень 1996 р.; другий - вересень 1996 р. - квітень 2001 р.; третій - із квітня 2001 р. Кожний із цих етапів визначає прийняття важливих державних актів, законів, програм, зокрема Конституції України (1996 р.), Положення "Про державний вищий навчальний заклад" (1996 р.), "Програми юридичної освіти в Україні до 2005 року" (2001 р.), і характеризує якісні та кількісні зміни в царині української юридичної освіти.

Ключові слова: юридична освіта, вищий навчальний заклад, класичні університети, профільні університети, юристи, правознавці.

Постановка проблеми. Перехід України в кінці ХХ століття до нової політичної системи й пов'язане із цим тотальне оновлення суспільних відносин виявили внутрішні суперечності не тільки між правами громадянина, що декларуються, і можливістю їх реалізації на практиці, але й у змісті юридичної освіти. Прямуючи шляхом розпочатого виконання задекларованого завдання з побудови правової держави, українське суспільство потребувало все більше професійних кадрів із вищою юридичною освітою, принципи якої відповідають глобальному зав-

данню побудови демократичної держави. Відтак, виникла необхідність перебудови всієї успадкованої від СРСР системи підготовки правознавців і юристів вищими навчальними закладами України. Цей процес ускладнювався внутрішніми розбіжностями в принципах та підходах організації діяльності з підготовки правознавців та юристів різними типами ВНЗ, зокрема, класичними університетами України, у яких зосереджена переважна частина ліцензійного обсягу підготовки фахівців у галузі права. Особливості та результати роботи останніх протягом